

СИСТЕМНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО УКРАЇНСЬКУ РИМУ

Мовчун Л. В. Українська рима в системі мови і в мовній практиці: монографія. Київ: Інститут української мови НАН України, 2020. 472 с. (Серія «Студії з українознавства»).

Монографію Лариси Мовчун, котра в поезії відома як Леся Мовчун, присвячено рими. Рима — одна з «демаркаційних ліній» між віршем і прозою чи різними типами вірша. Скажімо, регулярна рима в тексті, записаному прозою (без графічного поділу на строфи), дає підстави кваліфікувати текст як *позірну прозу*. Епізодична дієслівна рима в астрофічному тексті зі змінним ритмом вирізняє думовий вірш від верлібру, котрий має змінний ритм, але рими позбавлений. Однак відсутність рими не є достатньою підставою, щоби кваліфікувати текст як прозу, свідченням чому — *білий вірш* (строфічний вірш зі сталим ритмом) і верлібр (астрофічний вірш зі змінним ритмом), а наявність рими не завжди сигналізує, що перед нами вірш (свідчення цьому — приказки і прислів'я; останні, щоправда, дехто з дослідників визначає як моновірш). Але окремий віршовий рядок іще не є віршем. Текст можна кваліфікувати як вірш, якщо в ньому є мінімальна ритмічна / строфічна / римова системність.

Усе викладене вище вказує на потребу чіткіше пояснювати кожний термін, окреслювати межі його застосування та функції позначеного ним явища. Цьому завданню підпорядковано рецензовану монографію. Будучи лінгвістом, авторка окреслює риму від перших спроб систематизації («Дефініювання рими й розбудова її теорії», «Визначення рими в староукраїнський період») до дефініцій поняття в сучасний період (підрозділ «Визначення рими в контексті її сучасних концепцій»). Діахронний зріз довжиною в п'ять століть (XVI—XX) дає змогу виокремити різні розуміння центрального поняття.

Найпоширеніше з них обмежує риму *кінцево-звуковою подібністю слів*, ототожнюючи її з флексією в мовознавстві та з клаузулою у віршознавстві; хоча, як відомо, клаузула — це закінчення віршового рядка (і римованого, і неримованого) після останнього наголосу, а позицією флексії рима не обмежується, охоплюючи не лише суфікси, а й префікси. Зі сказаного випливає розуміння рими як *звукової*

подібності слів без прив'язки до кінцевої позиції (рима охоплює початкові та внутрішні співзвуччя слів). Оскільки йдеться про співзвуччя, риму співвідносять із рівнем не тільки морфології, а й *фоніки* («фонемокомплекс, спільний для кількох римових слів»). Не забуто в монографії також і дефініції, що пов'язують риму зі *стилістикою* (риторична рима при синтаксичному паралелізмі) та *строфікою* (рима — римова пара / римовий ланцюжок).

Дослідниця подає системне трактування рими з погляду лінгвістики (фоніка, морфологія, лексика, стилістика), та не обмежується ним. Л. Мовчун комплексно підходить до аналізованого явища, ураховуючи не тільки зміну уявлення про точність і приблизність рими та спроби систематизації рим у науковій картині світу (від XVI ст. й до становлення римології у 20-х роках XX ст.), а й образні думки про риму, які висловили поети у віршах (розділ «Поняття рими в науковій і поетичній картинах світу»). Ба більше, учена проводить експеримент із добору *римонімів*, щоби розкрити механізм творення римових кліше (*очі — ночі*) та окреслити філософську проблему *рима і концептосфера, рима як засіб міфологізації та ідеологізації* (*Україна — руїна, Україна — солов'їна, Україна — єдина*).

У зв'язку зі сказаним Л. Мовчун вирізняє *концептуальні різновиди рим*: рима-культурема; рима-гносеологема; рима-міфологема; рима-ідеологема; рима-ідіологема, що маркує авторський стиль (ідіостилістику); рима-експресив. Теза про риму-ідеологеми підводить до думки, що не всі рими оригінальні (доказ цього — римові кліше), тож потрібно враховувати дискурс, із якого вони постали і в якому функціонують. Л. Мовчун окреслює *дискурсивні різновиди рим*: алюзійна, цитатна (з підвидами: точна, колажна, атрибутивна, самотійна); однократна, повторювана, напівповторна, варіаційна; задана — для оригінального і перекладного текстів; відмовна.

Розділ «Рима в системних зв'язках» демонструє існування рими на рівні лексем (оказіональні рими: «дзеньки-бреньки»), словосполучення («дорога розлога»), фразеологізму («за царя Панька, як була земля тонка»), дискурсу (загадка і відгадка) і виводить її за межі вірша в контекст мовної практики (розмовний дискурс і фольклор: приказки, прислів'я).

У розділі «Типологічний аналіз українських рим» Л. Мовчун пропонує розгорнуту типологію рим на основі мовних ознак рими у структурному, семантичному, функціональному, лінгвокультурному й когнітивному вимірах: 1) за наявністю відхилень від звукової тотожності (точна, неточна, приблизна, римоїд); 2) за якістю відхилень від звукової точності (асонансна, консонансна; нарощена, усичена; заміщена, випадна, переставна; різнонаголошена, нерівноскладова, анафорична, контурна, розпорошена); 3) за якістю співзвуччя (відкрита, закрита; бідна, багата, глибока, панторима; достатня, недостатня); 4) за обсягом співзвучних елементів — фонем (монофонемна і поліфонемна), складів (моносилабічна, дисилабічна та ін.); місцем наголосу (окситонна, парокситонна, пропарокситонна, гіпердактилічна, супергіпердактилічна); 5) за графічно-акустичною ознакою (акустична, формально-акустична, акустично-графічна, графічно-акустична, формально-графічна); 6) за граматичною ознакою (граматично однорідна, граматично неоднорідна з підвидами: мономорфемна, поліморфемна, диференційно-морфемна); 7) за формально-лексичними ознаками (проста, складена, поглинена); 8) за лексико-семантичними ознаками (тавтологічна, омонімічна, синонімічна, антонімічна); 9) за лексично-естетичними ознаками (бідна, багата, банальна, відносно оригінальна, абсолютно оригінальна); 10) за експресивною ознакою (урочиста, жартівлива, комічна, глузлива, зневажлива); 11) за стилістичною маркованістю (рима-образ, рима-луна, рима-апасіопеза риторична, каламбурна, макаронічна,

анжамбеманна, апокопована); 12) за жанрово-стильовими ознаками (книжна, поетична, фольклорна з підвидами: розмовна, народнопоетична); 13) за рядково-строфічним параметром (регулярна, нерегулярна, випадкова; рядкова, строфічна; початкова, внутрішня, кінцева та їхні поєднання; суміжна, перехресна, кільцева, терцинна, кватернарна, квінтарна, секстина, септима, октава, децима, змішана; рефренна, суцільна повторюваність співзвуччя).

Запропонована класифікація враховує віршознавчі (клаузула і строфіка) та мовознавчі аспекти, зокрема фоніку (якість співзвуччя, обсяг співзвуччя, графічно-акустична відповідність), морфологію (види рим за граматичною ознакою, поняття *римема* та *римове ядро*), лексику (формально-лексичні, лексико-семантичні ознаки), синтаксис (місце рими в рядку), стилістику (стилістична маркованість, експресивність, жанровість).

Недоліком її є нечіткість дефініції окремих категорій: приміром, макаронічна й каламбурна рими цілком можуть належати до рим за експресивною ознакою, а рималуна — сигналізувати як про книжну традицію барокових віршів, так і про поетичну чи народнопоетичну, де слово-луна — відгадка на фольклорну або авторську загадку. Анжамбеманна рима може актуалізувати різні стильові традиції (футуризм ХХ ст., морфемний поділ, що вияскравлює додаткову семантику слова в поезії ХХІ ст.).

Попри зазначені нюанси, застосований у монографії підхід забезпечує всебічний опис рими та її функцій у тексті (у мовній практиці), стає підставою докладної типології (рима в системі мови), виводить лінгвістичне дослідження на віршознавчі (рима і стилістика вірша; рима і строфіка; рима і клаузула) та філософські (рима і концептосфера, римові кліше як засіб міфологізації та ідеологізації свідомості мовців) проблеми.

Поданий дослідницький підхід тяжіє до *комплексного* (його вважала продуктивним ще в 1970-х роках віршознавець Галина Сидоренко). Тож коли Л. Мовчун пише про риму-ідіологему, що маркує авторський стиль, вона не залишає осторонь опису лексикографічного (розділ «Лексикографічний опис української рими: теорія, історія, практика»), без якого годі скласти повне уявлення про римарій окремого автора чи сукупності авторів певного періоду. Учена працює і з комп'ютерними словниками рим, і з рукописами, уводячи в науковий ужиток рукописні словники рим Івана Котляревського, укладені Іваном Гурином і Володимиром Лутковським.

Комплексність і ґрунтовність студії Л. Мовчун визначає її актуальність для української філології. Монографія стане в пригоді мовознавцям, віршознавцям, лексикографам, соціологам літератури і тим, хто цікавиться психологією творчості та пише поезію.

Надія ГАВРИЛЮК

м. Київ

Отримано 25 лютого 2021 р.